

Група 04. Історія України. Урок 27. УСРР на початку 1920-х. Масовий голод 1921-1923рр. Запровадження непу. Гісем 10 клас с. 114-121.

УСРР на початку 1920-х рр. Масовий голод 1921—1923 рр. Запровадження непу

1. Що таке «воєнний комунізм»? 2. Які зміни в економічному, соціальному й повсякденному житті населення України відбувалися внаслідок здійснення політики «воєнного комунізму»?

1. Внутрішнє становище УСРР. Повстанський рух.

Внутрішнє становище України, на території якої з літа 1914 р. впродовж семи років майже безперервно велися воєнні дії, було дуже складним. У 1920 р. промислове виробництво складало лише 10 % від рівня 1913 р., випуск металу — лише 5 %, видобуток вугілля ледь сягав 30 %. З 11 тис. підприємств, що існували в 1922 р., працювало лише 2552, із 57 доменних печей — лише одна. Було повністю знищено третину залізничної мережі. Залишилося лише 40 % паровозів. Посівні площі з 20,9 млн десятин у 1913 р. скоротилися до 15,4 млн десятин у 1920 р. Знизилася врожайність. Загальна сума збитків, завдана громадянською війною, оцінювалася у 12 млрд карбованців.

Кількість промислових робітників скоротилася на 50 %. Вкрай складним було продовольче становище. Спроба влади силою вилучити продовольство із села призвела до спалаху нової хвилі збройного опору. Більшовики знову, як і в 1919 р., опинилися перед стихією селянського повстання. Найбільшого розмаху воно набуло навесні-влітку 1921 р. У чекістських донесеннях йшлося, що «загальна кількість бандитів у 1921 р. досягла 40 тис. осіб».

Крім того, відбувалися селянські виступи в Росії (повстання О. Антонова в Тамбовській губернії, повстання в Західному Сибіру), Середній Азії та інших містах. Одним з антибільшовицьких виступів було повстання моряків Балтійського флоту (більшість були вихідцями з України) в Кронштадті.

Радянська влада визначила селянський повстанський рух як «політичний бандитизм» і розпочала його жорстоке придушення. Лише в Правобережжі було зосереджено майже 1 млн бійців Червоної армії. Завдяки цьому до осені 1921 р. основні осередки повстанського руху були розгромлені. Також, як ви вже знаєте, невдало завершився Другий зимовий похід Армії УНР. Проте головну роль у придушенні селянського руху відіграв голод 1921—1923 рр. і зміна політики більшовиків.

Збройний опір селянства сприяв певним змінам у поглядах більшовицького керівництва. Воно дедалі більше усвідомлювало, що заходи політики «воєнного комунізму» руйнують економіку, стають загрозою для їхньої влади.

2. Масовий голод 1921—1923 рр.

У 1921 р. Поволжя, Північний Кавказ та південні губернії УСРР, що були основними регіонами вирощування хліба, охопила жорстка посуха, більшість урожаю загинула. Почався голод. В Україні така ситуація склалася в Одеській, Миколаївській, Запорізькій, Катеринославській, Донецькій та на півдні Харківської області. Перерозподіл зібраного врожаю міг виправити становище. Однак Москва вимагала від українського керівництва за будь-яку ціну забезпечити безперебійне постачання хліба промислових центрів Росії, Москви та Петрограда.

Тим часом становище в південних губерніях УСРР стрімко погіршувалося. У грудні 1921 р. в південних губерніях УСРР розпочалася масова смертність від голоду. Лише в середині січня 1922 р., коли голодувало близько 4 млн осіб, було дозволено висвітлювати цю тему в пресі. А в червні 1922 р. було припинено вивезення зерна до Росії.

Голова РНК УСРР Х. Раковський негайно звернувся до Американської організації допомоги (АРА) — неурядової організації, створеної в США для допомоги європейським країнам, що постраждали в Першій світовій війні. У Росії ця організація вже діяла із серпня 1921 р. УСРР змогла також скористатися допомогою комітету «Джойнт», місії Ф. Нансена та Міжнародного комітету допомоги голодуючим радянської Росії (Міжробдоп), створеного за участю Комінтерну тощо. Допомогу від цих організацій Україна отримувала протягом березня 1922 — червня 1923 р. Вона відіграла важливу роль у подоланні голоду й уникненні масової смертності.

Восени 1922 р. московське керівництво, маючи гостру потребу у фінансових ресурсах, здійснило першу за радянських часів спробу торгівлі хлібом на світовому ринку. Для того щоб експорт зерна не межував з аморальністю за умов отримання закордонної допомоги, було оголошено, що завдяки врожаю 1922 р. вдалося подолати голод. З УСРР у цей час вивезли 13,5 млн пудів зерна. Вважається, що через експорт хліба та його постачання для потреб російських міст голод на Півдні України протримався до середини 1923 р.

Також, скориставшись голодом, більшовики здійснили масове пограбування церков. Усе це робили під приводом використати церковні багатства для закупівлі продовольства за кордоном. Натомість нічого з отриманих коштів не було витрачено на допомогу голодуючим.

Голод 1921—1923 рр. мав значний вплив на антибільшовицький селянський повстанський рух в Україні. Сучасні дослідники вважають, що в 1921 р. влада вперше застосувала щодо українського селянства терор голодом як засіб придушення опозиційних сил. Кількість померлих від голоду 1921—1923 рр. в Україні дорівнює 1,5—2 млн осіб, а загальні демографічні втрати — 5 млн осіб.

3. Запровадження непу в Україні.

У березні 1921 р. Х з'їзд РКП(б) прийняв спеціальну резолюцію «Про заміну розкладки натуральним податком». Відповідно до неї було ухвалено закон про заміну продрозкладки податком, а РНК УСРР визначила його розміри. На 1921 р. натуральний податок у республіці становив 117 млн пудів замість установлених до цього 160 млн пудів. Надлишки продовольства селянство вперше за радянської влади могло безперешкодно продавати. Цим фактично відновили заборонену раніше приватну торгівлю.

У червні 1921 р. стосовно нового курсу більшовиків уперше було використано назву «нова економічна політика» (неп). Поступово уряд переглянув свою

соціально-економічну політику і в інших сферах — промисловості, фінансах, системі управління, трудових відносинах.

Роз'яснюючи суть непу, В. Ленін наголошував, що вона є вимушеним тимчасовим відступом від будівництва соціалізму й не свідчить про відмову від курсу на побудову комунізму. Так, він заявляв, що будувати його руками комуністів — дитяча ідея, адже комуністи — крапля в народному морі, а неп дозволить створити комуністичне суспільство некомуністичними руками, оскільки всі «командні висоти» в економіці залишаються в руках держави: великі підприємства, банки, транспорт, зовнішня торгівля.

Запровадження непу в Україні в 1921 р. фактично не відбулося. Голод і вилучення хлібних запасів відсунуло впровадження продподатку. Незважаючи на це, неп сприяв господарському відновленню України. Найбільш швидко відновлювалося сільське господарство. Навесні 1925 р. посівні площі в Україні становили 95 % від рівня 1913 р., а валовий збір зерна досяг показників останніх передвоєнних років. Проте товарна його складова була меншою.

Щоб збільшити товарність, влада сприяла розвитку різноманітних форм споживчої та виробничої кооперації. У квітні 1921 р. у республіці створили єдину систему споживчої кооперації, що об'єднувала всі споживчі товариства в містах і селах та мала право здійснювати збут і заготівлю продукції. Одночасно в селах виникали різноманітні сільськогосподарські виробничі кооперативи — машинно-тракторні, меліоративні, насіннєві, тваринницькі, цукробурякові тощо. Станом на 1925 р. різноманітними формами виробничої кооперації було охоплено 30 % селянських господарств.

Разом із цим на селі продовжували діяти колективні господарства або колгоспи у формах комун, артільей та товариств спільного обробітку землі, які вважалися перспективними елементами соціалістичної економіки. До 1925 р. у колгоспи було об'єднано 1,2 % господарств, причому переважно бідняцьких. Завдяки наданню всіляких пільг у 1928 р. колгоспи об'єднували вже 4 % господарств. Проте більшість селянства не поспішала вступати до колгоспів.

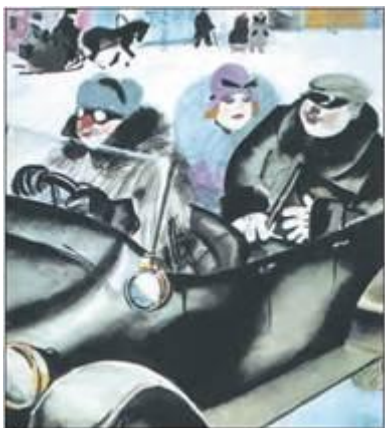
У промисловості перехід до непу передбачав залишити в державному управлінні лише великі підприємства, а середні й дрібні передати в оренду. Раніше націоналізовані підприємства підпорядковувалися галузевим главкам (головним комітетам) Української ради народного господарства (УРНГ) і не мали самостійності в господарській діяльності. Запровадження непу спричинило ліквідацію главків й об'єднання підприємств у трести, які організовували свою діяльність на основі самоокупності й отримання прибутку. На початок 1922 р. УРНГ підпорядковувалося вже 24 трести, які об'єднували близько 450 підприємств усіх галузей. Залізорудну промисловість об'єднував Південнорудний трест, металургійну — трест «Південсталь», вугледобувну — трест «Донвугілля», харчову — «Цукротрест», «Бахсіль», «Олійтрест» тощо. Водночас формувався ринок засобів виробництва, де діяли синдикати (організації для закупівлі сировини та збуту продукції трестів), товарні біржі та оптові ярмарки. Одночасно з децентралізацією управління промисловістю й переведенням її на госпрозрахунок відбувся перехід від загальної трудової повинності та розподілу за картками до системи вільного найму робочої сили. Ліквідовувалася зрівнялівка в оплаті праці, яка почала залежати від кількості та якості виробленої продукції.

Для стабілізації фінансової системи була запроваджена нова валюта — червонеці (жовтень 1922 р.). В обіг було введено банківський білет, який дорівнював 10 золотим карбованцям — червонцям. На той час це була найстабільніша валюта світу.

Загалом промисловість УСРР демонструвала позитивну динаміку розвитку. Відбудова в промисловості республіки на 1925—1926 рр. в усіх галузях, крім цукрової, завершилася, досягши довоєнного рівня виробництва.

Успіхи відбудови дали змогу реалізувати план електрифікації країни (план ГОЕЛПРО), затверджений ще в 1920 р. Було прийнято рішення про початок будівництва Дніпрогесу — найбільшої гідроелектростанції в Європі. Загалом в Україні було споруджено 50 електростанцій, у тому числі Харківська, Луганська, Полтавська, Артемівська.

Запровадження непу вивело з підпілля підприємницьку діяльність. З'явилася так звана нова буржуазія (непмани) — орендарі, маклери, комісionери, торговці-оптовики, промисловці тощо. Це були люди, які спробували скористатися наданими непом можливостями реалізувати себе, займаючись вільним підприємництвом за досить несприятливих умов панування більшовиків. Влада не приховувала свого негативного ставлення до непманів, але певний час терпіла їх. Проте, коли стало зрозумілим, що відбудова успішно завершується, ставлення влади до непманів змінилося.

Непмани. Художник К. Рудаков

Яким є ставлення художника до непманів?

У 1926 р. було запроваджено руйнівний одноразовий податок для непманів. Через деякий час його повторили в більшому обсязі. Після цього приватне підприємництво стало майже неможливим. Подальший наступ на непманів призвів до того, що в 1927—1928 рр. приватний капітал фактично зник у всіх легальних формах підприємницької діяльності. За допомогою органів державної безпеки влада вдалася до репресій щодо колишніх непманів, вилучала в них валюту й коштовності. Розправляючись із приватними підприємцями, компартійно-радянське керівництво вважало, що воно відіграло свою роль, допомігши відбудувати народне господарства, і надалі потреби в ньому вже немає.

4. Суспільно-політичне життя.

Вищим носієм влади в тогочасній радянській Україні проголошувався пролетаріат. Повнотою влади від місцевого до загальнодержавного рівня користувалися створювані його представниками ради. Між з'їздами рад законодавча, виконавча й судова влада формально належала обраним радами органам — виконавчим комітетам (виконкомам). В УСРР вищим серед них був ВУЦВК. Проте ради лише приховували диктатуру Комуністичної партії, яка повністю контролювала всі сфери суспільного життя. Офіційно обійняти будь-яку відповідальну посаду в радянських органах влади

могли лише члени Компартії. Усе це свідчило, що після здобуття влади більшовиками їхня партія втратила ознаки політичної та перетворилася на державну партію, на якій фактично трималася вся створена ними система радянської влади.

Роль верховного органу як РКП(б), так і КП(б)У відігравали партійні з'їзди. На них обирали вище керівництво — Центральні комітети (ЦК), у складі яких були партійно-державні керівники різних рівнів. Саме вони здійснювали політику в державі. Оскільки з 1921 р. засідання (пленуми) ЦК у повному складі відбувалися один раз на два місяці, у перервах між ними вагоме значення належало Політбюро та Оргбюро. Політбюро розглядало політичні питання, а оргбюро готувало їх і вирішувало менш важливі проблеми. У 1922 р. у РКП(б) було запроваджено посаду генерального секретаря ЦК, яку обійняв Й. Сталін. Так уся влада в країні зосередилася в його руках і набула необмеженого диктаторського характеру.

В Україні республіканську партійну організацію очолював перший секретар ЦК КП(б)У. У цей період кандидатуру на цю посаду визначав у Москві особисто Й. Сталін.

Вищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади в УСРР залишався її уряд (РНК), який втілював у життя політичний курс Комуністичної партії.

Характерним явищем в Україні в 1920-х рр., на відміну від часів панування радянської влади, була багатопартійність. Хоча всі існуючі на той момент партії (боротьбисти, укапісти, КП(б)У тощо) сповідували ідеї комунізму, шляхи й методи побудови такого суспільства вони розглядали по-різному. До того ж не було єдності з багатьох питань і всередині керівної партії КП(б)У, яка поділялася на кілька фракцій. Тому процес оформлення однопартійної системи в УСРР був дещо тривалішим, ніж у Росії. Із метою встановлення дисципліни в партії на X з'їзді РКП(б) було прийнято резолюцію «Про єдність партії», яка забороняла існування фракцій та об'єднань у партії більшовиків. Як говорив В. Ленін: «Партія — не дискусійний клуб».

За такого централізму неодмінно мала постати проблема лідерства в партії. До того часу, поки В. Ленін був беззаперечним авторитетом і за станом здоров'я міг виконувати свої обов'язки, це питання не було гострим. Однак після хвороби В. Леніна в 1922 р. генеральним секретарем ЦК РКП(б) став Й. Сталін. Він мав безмежну апаратну, але не політичну владу. Саме за політичну владу й розпочалася боротьба між Й. Сталіним і Л. Троцьким — одним із видатних провідників партії більшовиків. Й. Сталін подбав про те, щоб на відповідальні посади в партії та державі були призначені віддані йому люди. Він домігся усунення з України у 1923 р. Х. Раковського. У квітні 1925 р. посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У обійняв висуванець Й. Сталіна — Л. Каганович. У результаті Й. Сталін здобув цілковиту підтримку в КП(б)У і міг зосередити зусилля на боротьбі із групами і фракціями в самій РКП(б). Спочатку він переміг Л. Троцького, потім «нову опозицію» в особі Л. Каменева та Г. Зінов'єва, а пізніше — об'єднану опозицію на чолі з Л. Троцьким, Л. Каменевим і Г. Зінов'євим, «правий ухил» із М. Бухариним, О. Риковим та М. Томським.

Боротьба з фракціями й опозицією поєднувалася зі зміною економічного курсу партії — відмовою від непу. Закінчилася боротьба за владу в 1928—1929 рр., коли Й. Сталін здобув диктаторську владу в партії та державі.

Висновки. Тривалі бойові дії та політика «воєнного комунізму» зруйнували економіку УСРР. Ширився антибільшовицький повстанський рух. Проте голод 1921—1923 рр. та заходи непу допомогли більшовикам опанувати ситуацію. Неп забезпечив відновлення сільського господарства та промисловості й створив умови для подальшого розвитку.

- Голод 1921—1923 рр. став великою трагедією в радянській Україні. У цей час влада вперше, конфіскуючи продовольчі запаси в селянства, використала природне лихо для упокорення українського повстанського руху, пограбування церков.
- Масштабна економічна та соціально-політична криза й загроза втрати влади змусили більшовиків запровадити неп.
- У період непу компартійно-радянський апарат і вся система влади в республіці перетворилися на ланки більшовицького тоталітарного режиму, що ігнорував права й інтереси окремої людини задля вищих, визначених ним цілей.

Запитання та завдання

1. Які губернії УСРР охопив голод у 1921—1923 рр.? 2. Якою була кількість померлих від голоду 1921—1923 рр. в Україні? 3. Чим у 1921 р. було замінено продрозкладку? 4. Коли було завершено відбудову сільського господарства і промисловості України? 5. Хто очолював РНК УСРР до 1923 р.?

6. Наведіть факти, що характеризують політику радянської влади під час голоду 1921—1923 рр. 7. До чого призвели факти замовчування українським радянським керівництвом голоду в Україні в 1921—1923 рр.? Чи можна було уникнути голоду? Чому це не було зроблено партійним керівництвом України? 8. Якими були причини запровадження, мета й основні заходи впровадження непу? Якою була роль непу для збереження радянської влади? Чим неп відрізнявся від політики «воєнного комунізму»?

9. Об'єднайтеся в малі групи й обговоріть питання: політика непу була «всерйоз і надовго» чи стала «тимчасовим відступом для нового комуністичного штурму»? 10. Якими були особливості відбудови народного господарства республіки в цей період? 11. Які нові явища з'явилися в суспільно-політичному житті тогочасної України? 12. Охарактеризуйте голод 1921—1923 рр. в Україні за планом: 1) причини; 2) політика влади; 3) територія, охоплена голодом; 4) кількість голодуючих; 5) міжнародні організації, що надавали допомогу голодуючим; 6) наслідки та результати. 13. Складіть таблицю «Розвиток УСРР у період непу».

Сфера розвитку	Особливості розвитку
Економічне життя	
Суспільно-політичне життя	

14. На VI Всеукраїнській конференції КП(б)У в грудні 1921 р. голова РНК УСРР Х. Раковський заявив: «Нові відносини на селі треба розглядати, цілком певно, як поступку дрібнобуржуазній сільській стихії, як доказ нашої нездатності або нашої невмілості розв'язати питання про колективізацію сільського господарства тими шляхами й підходами, які були панівними в нашій політиці за три роки». Як ви розумієте це висловлювання? Які висновки про уявлення керівників республіки щодо політики в аграрній сфері можна зробити на його підставі?